

SUCCESIUNE ȘI SERIE ÎN LOGICA ISTORIEI LA XENOPOL

de VASILE FLOREA

Personalitatea intelectuală a lui A. D. Xenopol reprezintă o sinteză echilibrată dintre istoricul profesionist și gânditorul preocupat de fundamentele științei, adică implicat în problematica filozofiei istoriei. Concepția sa cu privire la structura logică a istoriei ca știință trebuie considerată ca deosebit de importantă fiindcă ea aparține unui prestigios specialist în domeniul istoriei concrete. Ori, după cum este cunoscut, istoricii profesioniști depreciază rolul filozofiei istoriei, „deși ea ar trebui să fie pentru orice istoric însăși logica științei istorice”¹. Această limitare voită de orizont a dăunat istoriei însăși, căci în momentul când se impune, în mod obiectiv, crearea unei teorii logice despre istorie, ca știință, aceasta nu va fi făcută de istorici, ci de filozofi, care nu întotdeauna au reușit să formuleze raționamente juste referitoare la procesul istoriei. De aceea, concepția filozofică a lui Xenopol asupra logicii istoriei ni se pare extrem de semnificativă, deoarece ea cuprinde în sine o fundamentare faptică de o excepțională bogăție, în care teoria și practica se întrepătrund într-un ansamblu unitar, care constituie opera istorică și filozofică a gânditorului român. Sistemul filozofic xenopolian se află la intersecția unor puncte de vedere diferite din istoria filozofiei istoriei europene. Adoptând o concepție filozofică materialistă, în unele zone asociate cu o dialectică subtilă, Xenopol își va întemeia întreaga construcție logică pe o distincție univocă a fenomenelor din univers : fenomene de repetiție și fenomene de succesiune (vezi *La théorie de l'histoire*, cap. I). Pentru a preciza existența în sine, obiectivă a celor două grupe de fenomene, Xenopol arată că „Obiectele însăși prezintă cele două moduri de a fi, nu spiritul introduce în ele aceste calități”. Pare curios că, pînă în prezent, în toate lucrările istoricilor și filozofilor marxști de la noi, diviziunea fenomenelor în fenomene de repetiție și de succesiune este apreciată drept metafizică. Obiecția cea mai gravă care i se aduce savantului român este aceea privitoare la caracterul absolut al opoziției dintre fenomenele de repetiție și fenomenele de succesiune. Pe această linie de interpretare se înscrie și N. Gogoneață, care subliniază că „Eroarea comisă de Xenopol provine de acolo că absolutizează specificul (faptele de succesiune — n.n.) și nu se poate sesiza ceea ce este comun fenomenelor în dezvoltare. El transformă modificările care apar în cursul dezvoltării în schimbări esențiale, omițînd faptul că

1 Al. Tănase, *Sur la nature du fait historique*, Revue roumaine l'histoire, p. 1005.

nu orice schimbare afectează esența fenomenului dat²⁴. Nouă ni se pare că această obiecție nu este întemeiată. În primul rând, Xenopol nu absolutizează opoziția reală dintre repetiție și succesiune, deoarece toate faptele din univers sînt într-un fel succesive chiar succesiunea zi-noapte; pe de altă parte istoricul român arată că „faptele de repetiție sînt totul, din care o parte se desprinde pentru a da naștere faptelor de succesiune. Repetiția este fundalul la tot ceea ce există, succesiunea nu este decît înflorirea³⁴. Atanase Joja, referindu-se la acest aspect al concepției lui Xenopol observă foarte adînc: „Trebuie să recunoaștem că felul în care Xenopol a pus, dacă nu și rezolvat, această problemă a științei nu-i lipsit de măreție“⁴. Există oare o graniță rigidă, absolută care desparte cele două domenii de fenomene într-un fel care să confere operației logice a lui Xenopol o înfățișare metafizică? Însuși faptul că nu există, pur și simplu, un mod de a fi al repetiției fenomenelor, ca repetiție absolută, constituie un argument care confirmă interpătrunderea dialectică între cele două moduri în care se produc fenomenele. Xenopol sesizează, în spiritul celei mai actuale științe, că nici un fenomen nu se reproduce absolut identic, ceea ce vrea să spună că temporalitatea, ca condiție obiectivă de existență, se impune și fenomenelor de repetiție. O anumită particularizare se produce la orice nivel de existență a fenomenelor, particularizare care poate merge pînă la limita unde, pentru cunoașterea umană, capătă o semnificație capitală. Faptele de succesiune sînt sub un anumit raport fapte de repetiție, deoarece fundalul pe care se grefează succesiunea îl constituie, după Xenopol repetiția. Definită ca serie de diferențe esențiale, succesiunea conservă și o trăsătură generală, constantă, care își are originea în repetiție. Succesiunea Xenopoliană nu are numai semnificația absolută a discontinuității fenomenelor istorice, ci și a continuității lor. O succesiune în care faptele ar fi afirmate ca absolut discontinui nu poate forma, în spiritul operei de „La theorie de l'histoire“, un obiect de știință, fiindcă nu s-ar găsi nici o relație de determinare univocă între faptele de succesiune. Așa dar, repetiția și succesiunea sînt două fețe ale aceleiași realități, au un caracter universal, fiindcă se întîlnesc atît în domeniul fenomenelor materiale, cit și în acel al fenomenelor spirituale. Mai mult, Xenopol face un pas însemnat pentru limpezirea poziției sale față de aceste două tipuri fundamentale de fenomene, subliniind că nici un tip de relații nu trebuiește absolutizat, deoarece între ele subzistă anumite relații reciproce. Este deci absolut limpede că acestei operații logice, în care constatăm extraordinara capacitate de abstractizare și generalizare a istoricului român, îi corespunde o realitate în sine. Conform concepției lui Xenopol, domeniul faptelor de repetiție formează obiectul științelor istorice. Sub acest raport Xenopol, ocupă o poziție diferită față de alți cugetători contemporani. El nu exclude legile din sfera științelor sociale, cum ar fi sociologia, economia politică, lingvistica, psihologia, logica etc. Din acest punct de vedere, el se află

2 N. Gogoneață și Z. Ornea, A. D. Xenopol. Concepția socială și filozofică, Ed. politică, p. 154.

3 A. D. Xenopol, *La théorie de l'histoire*, 1908, p. 2.

4 Atanase Joja, *Teoria științei la Xenopol*, în Studii de logică, vol. I, Ed. Academiei, p. 463.

intr-un acord total cu filozofia științifică. În ce privește istoria *lato et stricto sensu*, Xenopol crede că ea nu are sarcina și nici posibilitatea de a studia legile producerii evenimentelor, pentru că, conform logicii faptelor de succesiune, acestea nu sînt guvernate de legi. Din acest punct de vedere, Xenopol se apropie de școala neokantiană a lui Windelband și Rickert, care preconizase ideea că istoria este o știință numai a individualului. Totuși, după cum vom vedea, apropierea aceasta este mai mult exterioară, formală, sub raportul enunțului, nu însă și reală. De altfel, Xenopol, construiește o serie de observații critice împotriva concepției rickertiene a istoriei, atît în ceea ce privește fundamentarea istoriei ca știință, cît și a folosirii conceptului de valoare în definirea faptului istoric. În acest sens el vulnerează esența sistemului rickertian, arătînd că „ceea ce este totuși destul de curios și de neașteptat pentru o teorie care face din noțiunea de valoare culturală elementul distinctiv și caracteristic al istoriei, este să vedem cum campionul său cel mai puternic, d. Rickert, susține că pot să existe valori culturale care nu se schimbă niciodată ; în acest caz istoria nu există. d. Rickert admite deci că această noțiune de valoare culturală poate să se găsească chiar în afara istoriei, în statica socială...”⁵ Noi regăsim aici (la Rickert — n.n.) confuzia și oscilația gîndirii, pe care am notat-o mai sus, între cele două sensuri ale noțiunii de valoare, care înlătură orice precizie științifică acestei noțiuni. Însă, în materie de logică, adaugă cu dreptate Xenopol, prima condiție a oricărei gîndiri este claritatea și precizia”⁶. Istoricul român nu se declară de acord nici cu ceea ce înțelege școala neokantiană prin obiectul de cercetare al istoriei. El remarcă faptul că definiția lui Windelband⁶ după care „istoria este ansamblul vieții spirituale” decurge din interpretarea greșită a semnificației valorii culturale și morale în știința istorică. Credem că concepția lui Xenopol despre istorie, ca știință a faptelor individuale oglindite în conexiunile lor cauzale, se apropie asimptotic de definiția corectă dată acestei științe. Totuși această concepție se cere clarificată prin reinterpretarea noțiunii de fapt istoric așa cum rezultă din contextul operei lui Xenopol. După opinia noastră, Xenopol nu înțelege prin faptul de succesiune un fapt contingent, în sensul lui Henri Berr, Rickert sau Ranke. Faptul istoric este un fapt individual dar și necesar, caracteristică datorită căreia el se înscrie într-o anumită serie istorică. Prin urmare, faptul de succesiune își asociază atributul esențialității implicat în configurația individuală a fenomenului care reflectă devenirea istorică. Sub acest raport, Xenopol, depășește cu mult concepția lui Dilthey, Rickert, Windelband sau Simmel, filozofi cu renume, care și-au consacrat opera fundamentării științei istorice. Întrucît Xenopol introduce faptul istoric în seria istorică, înseamnă că el concepe faptul istoric ca fapt esențial prin care se manifestă tendințele devenirii istorice. Chiar în opera sa de istorie concretă putem constata că evenimentele nu sînt tratate ca niște fapte contingente, ci , dimpotrivă, ca fapte prin care și face curs necesitatea istorică sub forma individualității esențiale. Revoluția

5 A. D. Xenopol, *op. cit.*, p. 108.

6 Vezi W. Windelband. *Geschichte und naturwissenschaft*, cap. I.

7 Rickert a elaborat o amplă teorie cu privire la fundamentele logice ale istoriei în lucrarea „Die Probleme der Geschichte philosophie”.

engleză, revoluția franceză sau revoluțiile de la 1848 nu sînt abordate ca simple fapte accidentale, ci ca evenimente istorice necesare care se inseriază și în care determinarea cauzală, pe lângă alte conexiuni, exprimă substanța rațională și sensul adînc al procesului istoric. Faptele istorice sînt produsul forțelor de dezvoltare care, acționînd în condiții concrete variate și mereu variabile, particularizează procesualitatea istorică într-o multitudine de fapte, individuale esențiale, irepetabile în curgera infinită a timpului. Deci, un principiu general „forțele de dezvoltare“, pe care noi le-am traduce cu legitatea istorică, se manifestă în planul istoriei concrete prin faptele de succesiune. În consecință, concepția xenopoliană a istoriei, în care faptele individuale sînt corelate în conexiunile lor cauzale reprezintă din punct de vedere logic și istoric un triumf al mentalității raționalist-științifice. Spunem aceasta deoarece, dincolo de impreciziunile terminologiei, se evidențiază de fapt adevăratul tablou cuprinzător al concepției lui Xenopol. Deși Xenopol insistă pe întreg parcursul operei sale filozofice că istoria este o știință a individualismului, el demonstrează însă aspectul celălalt, anume că faptele istorice exprimă anumite grade de generalitate. Argumentul fundamental pe care ne sprijinim această acțiune este faptul că A. D. Xenopol introduce în istorie, ca principiu logic superior, conceptul de serie istorică. Gh. Toma adoptă o atitudine extrem de negativă față de conceptul de serie istorică, folosit cu atît succes de către Xenopol. Nu putem fi de acord cu critica ocultă întreprinsă de Gh. Toma⁸, deoarece autorul își întemeiază concluziile negative, nu pe baza criticii conceptului de sine, ci a categoriilor conexe, ca „forță evoluționistă“, „cauzalitate și lege“. Într-adevăr, noțiunea de „forță de dezvoltare“ nu este precis determinată de Xenopol, însă din contextul operei nu se poate ajunge la altă idee decît natura lor materială. În ceea ce privește cauzalitatea, ea rămîne relativ incorectă doar pentru domeniul faptelor de repetiție, adică pentru științele teoretice, însă corectă pentru domeniul de fapte de care se ocupă istoria. Referitor la lege, Xenopol face o distincție formală între aceasta și seria istorică. Analizînd conținutul acestor două concepte, constatăm o mare coincidență sub raport logic și funcțional. Pe de o parte, legea de cauzalitate, chiar și în contextul terminologiei lui Xenopol, poate fi definită ca exprimînd raporturi constante de determinare de la cauză la efect între două sau mai multe fenomene. Considerăm că între cauzalitate și legea cauzală există o legătură logică necesară, iar cauzalitatea individuală a faptului unei idei generale. Pe de altă parte, noțiunea de serie, în accepția lui Xenopol, înserează un număr variabil de fenomene istorice în care legătura fundamentală dintre ele o formează conexiunea cauzală. Căci, așa cum arată Reid, nu există adevăr mai general, care să fi fost recunoscut ca atare de genul uman decît principiul după care orice schimbare în natură trebuie să aibă o cauză. În succesiunea fenomenelor în timp se constată o interdependență reală a lor și care duce la ideea de cauză. Ori, Xenopol, pătruns adînc de ideea cauzalității, face din ea axa principală a conceptului

8 Gh. Toma, *Cîteva contribuții asupra concepției istorice a lui Xenopol*, în *Studia Universitatis Babeș-Bolyai, séries philosophice*, 1960, p. 270.

de serie istorică. Cauzalitatea are la Xenopol nu numai un înțeles pentru planul conștiinței subiective, sub forma întemeierii logice ca raport de necesitate logică, ci și o semnificație în ordinea ontică pe planul existențial. Fiind dată această concepție realistă asupra principiului cauzalității, înseamnă că și seria istorică are o realitate în sine, în planul istoriei reale, obiective. Mai adăugăm că seria istorică reflectă constanța și iregularitatea în succesiunea faptelor istorice, adică aceea ce este esențial și general în ordinea istorică. Coincidența de conținut între lege și serie a fost sesizată și de marele istoric Nicolae Iorga, care nu se declară de acord cu această concepție în științele istorice. Iar Ath. Joja, luând în discuție seria istorică, arată că ea este universalul concret, recunoscând seriei istorice și capacitatea de a dezvălui raporturi logice. „Xenopol, scrie V. Liveanu, vorbea de exemplu de marea serie a propășirii poporului român sau de seria unirii în istoria poporului nostru, serie în care el închidea de fapt procesul formării națiunii române și a statului național român modern, proces în care se manifestau într-o formă specifică, concretă legitățile formării statelor naționale burgheze“. Prin urmare seriile istorice oglindesc în mod veridic procesul dezvoltării societății umane, când ele sînt folosite de istoric în înțelesul lor exact și cu funcția pe care le-o conferă însăși opera istorică a lui Xenopol. Istorioul român construiește știința istoriei nu pe contingent, pe întâmplător, ci pe esențial, adică pe ceea ce exprimă drept fundamental faptul istoric individual. Infinit apropiat de spiritul științific al sec. al XX-lea și flancat de o concepție filozofică materialistă, Xenopol n-a putut rămîne în afara imperativului dictat de structura cunoștinței științifice, ca cunoștință a universului. De aici imensul efort intelectual desfășurat de filozoful și istoricul român în vederea găsirii unor soluții în sfera grandiosului său sistem care trebuia să răspundă acestei necesități. Seria istorică, care de fapt, reprezintă nervul logic al întregului sistem filozofic xenopolian are forța de a conferi, sub raport teoretic, disciplinei istoriei un caracter științific. Dacă Xenopol s-a opus punctului de vedere după care istoria ar fi o știință care formulează legi — ceea ce de fapt este și aspectul formal al întregii sale argumentații — se datorește modului nereușit în care Comte, Lacombe, Bukle, Durekeim și Simians au căutat să pună istoria sub domnia legilor, obținute prin generalizarea trăsăturilor comune ale evenimentelor istorice, după metodele științelor naturii. Introducerea noțiunii de serie istorică ou funcții antică logică, gnoseologică și metodologică, similare cu cele ale conceptului de lege, întărește concepția generală cu privire la structura logică a cunoașterii științifice în istorie.

Pentru Xenopol, nu faptul pur are vreo importanță, ci faptul cu semnificație, acel care se lasă prins în cadrul seriei istorice. Când „fapte indiferente sau chiar cu totul străine vin să îngreueze sau chiar să tulbure expunerea, spre marea păgubire a cunoștinței trecutului“⁹, istoria își pierde caracterul său științific. Faptele istorice sînt conexate între ele pe „firul pe care se înșiră boabele faptelor succesive“ iar legătura dintre ele este „sau individuală, sau generalitate limitată“¹⁰. Încercînd să stabilească

9 A. D. Xenopol, *Principiile fundamentale ale istoriei*, Iași, 1900, p. 401.

10 *Ibidem*, p. 401.

deosebiri calitative între serie și lege, Xenopol arată că „fiecare fapt istoric este întotdeauna, prin partea sa generală produsul unei dezvoltări anterioare. Faptul istoric final reprezintă deci seria condusă, după cum legea de repetiție reprezintă un fapt generalizat”¹¹. Cu toate eforturile depuse de istoricul român de a găsi note particulare prin care să separe noțiunea de lege de noțiunea de serie, în final aceste două concepte tind spre o relativă coincidență, în chiar opera sa. Bogăția conceptului de serie în concepția xenopoliană a istoriei rezidă și în faptul că „nici seriile, nici faptele istorice nu sînt dispuse numai unele după altele, că și în acest caz, cum pe bună dreptate observă Gh. Toma, Xenopol tinde să afirme un raport dialectic între general și particular. În primul rînd, toate seriile converg în ultimă analiză spre un punct comun, fiind solidare cu tendința generală a evoluției, tendință care le subordonează și le orientează într-o anumită direcție. De aceea, deși sînt distincte și ireductibile una la alta (întocmai ca legile — n. n. V. F.), între diferitele serii istorice există o relație logică de continuitate și unitate, al cărei mecanism este explicat și de această lege a evoluției”¹².

Xenopol postulează posibilitatea stabilirii faptelor necunoscute încă, cu ajutorul inferenței, operație logică aplicată nu numai pentru stabilirea existenței unor asemenea fapte, dar și a cauzalității lor¹³. Inferența, ca procedeu logic, este specifică numai cunoașterii istorice și este impusă de specificul faptelor de succesiune. De aceea, Xenopol considera că logica istorică nu a fost elaborată și că își așteaptă cu nerăbdare „Baconul său”. Cu privire la continuitatea seriilor Xenopol observă că ele pot fi incomplete datorită stării lacunare a cunoștințelor noastre, dar de îndată ce aceste fapte sînt eludate prin studii și documentare, constatăm în chip plenar continuitatea lor. Xenopol însuși afirmase sub presiunea esențializării cunoașterii științifice, „Faptul că seria nu se repetă este indiferent pentru organizarea științifică a disciplinelor istorice. Ceea ce este decisiv este că acest element general servește pentru întrunirea în fascicol a mai multe fapte singulare, deci pentru a ușura povara cunoștințelor și a înlesni minții dominarea și luarea în stăpînire a fenomenelor... Căci pentru ca să poată cîștiga cunoașterea un caracter științific ea trebuie turnată în tiparele generale ale cunoștințelor abstracte și aceasta se realizează tot atît de bine cu ajutorul seriei ca și cu cel al legii”¹⁴. Ca atare, ceea ce caracterizează seria istorică în sistemul lui Xenopol este că ea definește aproximativ, din punct de vedere epistemologic și antologic, noțiunea de lege.

Pentru perioada domniei lui Al. I. Cuza, Xenopol determină existența a treisprezece serii principale de fapte care au continuat să se dezvolte în acest timp 1) prima serie a regenerării poporului român; 2) seria ascendentă a influenței franceze; 3) seria coborîtoare a influenței grecești; 4) seria unirii Principatelor; 5) seria dinastiei străine; 6) seria emancipării

11 A. D. Xenopol, *La Théorie de l'histoire*, p. 16.

12 Gh. Toma, *Xenopol despre logica istoriei*; Ed. politică, 1971, p. 175.

13 Valeriu Bulgaru, *Xenopol și modelarea istoriei prin teoria seriilor*.

A. D. Xenopol, *Studii privitoare la viața și opera sa*, Ed. A.R.S.R., 1972, p. 196

14 *Ibidem*, p. 198.

țaranilor ; 7) seria funcționarismului ; 8) seria extinderii agriculturii ; 9) seria limitării cheltuielilor statului ; 10) seria creșterii cheltuielilor particulare ; 11) seria literară ; 12) seria științifică ; 13) seria progresului străinilor în economie și finanțe.

La aceste serii stabilite de Xenopol pentru perioada domniei lui Cuza Vodă, se mai adaugă și alte serii izvorite din activitatea sa politică sau de origine externă, însă care interferează puternic cu cele interne. În acest sens, Xenopol mai identifică un număr de 6 serii : 1) seria jurisdicției consulare ; 2) seria înălțării prestigiului țării ; 3) seria emancipării totale de sub influență grecească ; 4) seria egalității interne ; 5) seria loviturii de stat ; 6) seria răsturnării domnitorului, interferează cu seria dinastiei străine.

În seria Unirii se cuprinde evenimentul extern al războiului Crimeei, apoi al războiului dintre Franța și Austria pentru unificarea Italiei, care deși au avut o influență imensă, „nu este legată prin nici o cauză de dezvoltarea poporului român“. De exemplu, pentru Xenopol războiul Crimeei își are originea în lămurirea de stat de la 2 decembrie 1852, prin care Napoleon al III-lea a înlăturat libertățile democratice cistigate de poporul francez în revoluția din 1848. Pentru a canaliza nemulțumirea maselor în altă direcție și pentru a-și reface prestigiul, Napoleon urmărește cu asiduitate un succes extern, oferit de războiul Crimeei.

Dar războiul Crimeei va implica, la tratativele de pace de la Paris și problema rezolvării situației țărilor române, problemă ridicată de Contele Walewski. Războiul austro-franco-sirb dus fără nici o legătură cu istoria poporului român va interfera cu seria Unirii prin aceea că Austria înfruntă la Magenta și Solferino, va recunoaște dubla alegere a lui Cuza. Am dat aceste câteva exemple pentru a ilustra cîmpul de aplicabilitate a noțiunii de serie istorică și caracterul armonios al organizării materialului faptic în această operație dinamică a analizei istorice.

Iar pentru a ilustra revenirea în actualitate a noțiunii xenopoliene de serie istorică voi cita pe Vasile Bulgaru care arată că acum „...putem considera că teoria seriilor realizează o remodelare a istoriei în care cauzalitatea istorică înlanțuie faptele unele pe altele, făcînd să derive fiecare fapt subsecvent din antecedentul său. Constituînd și fundamentînd conceptul de structură al seriei de succesiune cauzală, în toate proprietățile sale de structură și de relații funcționale, Xenopol nu a trecut la căutarea mai departe, prin care spiritul său pătrunzător ar fi putut să discute relativismul și probabilitismul, care aveau să revoluționeze curînd nu numai matematicile dar și atîtea alte științe. Dar chiar și în condițiile în care au fost formulate în concepția lui A. D. Xenopol, seriile istorice reprezintă o schemă specifică ce poate conduce la anumite abstractizări apte să ajute la construcția unor programe de cercetare modernă a informației istorice pe baze matematice și cibernetice. Teoria seriilor istorice, fundamentată de Xenopol pe concepția faptelor de succesiune și supuse legii cauzalității, reprezintă prin implicațiile ei de perspectivă, o contribuție de excepțională importanță a gînditorului român la dezvoltarea filozofiei universale a istoriei.

SUCCESSION ET SÉRIE DANS LA EN LOGIQUE DE L'HISTOIRE À XENOPOL

Résumé

Dans cet article l'auteur se propose de mettre en évidence le caractère scientifique et même pratique de la conception de Xenopol en ce qui concerne les deux concepts fondamentaux de son système de philosophie de l'histoire. A l'opinion de l'auteur, Xenopol a fondé la logique de l'histoire sur la division des phénomènes en phénomènes de répétitions et succession, division qui n'a rien métaphysique en soi ; au contraire, l'auteur affirme que entre ces deux grandes catégories de phénomènes il y a des liaisons dialectiques. La conception matérialiste de l'auteur de la „Theorie de l'histoire a assuré une *vision* scientifique sur l'ensemble de phénomènes historiques comme phénomènes des successions. De plus, Xenopol soutienne que l'opposition entre les deux grands groupes des phénomènes n'est pas une opposition absolue, parceque toutes les phénomènes de l'univers sont, à son avis, aussi faits de successions, même la succession jour et nuit. Mais, dans cette situation la particularisation des phénomènes n'aboutit la limite où elles peuvent avoir une signification plus importante pour la connaissance humaine. Donc, pour Xenopol, il n'y a pas dans l'univers deux phénomènes absolues identiques.

Donné étant que le philosophe roumain introduit le fait historique dans la série historique, on peut concevoir le fait historique comme essentiel par lequel se manifeste les tendances du devenir historique. Par suite, la série historique, fondée sur le principe de la causalité, reflète le processus du développement de la société humaine. Xenopol est d'opinion que seulement le fait qui peut être compris dans la série historique a une véritable importance et non pas le fait pour. La richesse du concept de série réside encore dans le fait que ni les séries ni les faits historiques ne sont pas disposés seulement les uns après les autres, mais entre eux on a des rapports dialectiques.